

نشریه علمی علم و تمدن در اسلام

سال ششم / شماره بیست و یکم / پاییز ۱۴۰۳

doi: 10.22034/icrs.2025.494717.1313

شناسایی ماهیت سیاسی اسراء پیامبر اکرم (ص) با تأکید بر مفهوم عمق راهبردی هوشمند

رحیمه بیرکته شمشیری^۱، بی بی زینب حسینی^۲، مریم شم آبادی^۳

چکیده

در سوره اسراء، خداوند تصریح کرده است که پیامبر اکرم (ص) را شبانه از مسجدالحرام به مسجدالاقصی برده است. قرآن کریم برای این حرکت جغرافیایی، از واژه «أسری» استفاده کرده است. شناسایی ماهیت اسراء رسول اکرم (ص) نیازمند تدبر و تفکر علمی درباره این آیات است. در این پژوهش با تفکر خلاق و استفاده از روش جایگزینی، تلاش می‌شود، در مرحله اول دلیل استفاده از واژه «أسری» برای این حرکت جغرافیایی، با استفاده از دانش ریشه‌شناسی در معناشناسی واژگانی تبیین گردد. در مرحله دوم، دلیل وقوع «معراج» در جریان اسراء تبیین گردد و در مرحله سوم دلیل انتخاب مسجدالاقصی به عنوان مقصد اسراء روشن شود. گام‌های سه‌گانه فوق، خواننده آیات را به‌سوی موضوعی مشابه مفهوم «عمق راهبردی هوشمند» در جنگ نرم سوق می‌دهد. نفوذ به عمق راهبردی هوشمند، برای حکومت‌هایی کاربرد دارد که صاحب تمدن‌هایی هستند که تلاش در توسعه گفتمان جهانی خود دارند، در این پژوهش با توجه به مفهوم عمق راهبردی هوشمند، فهم جدیدی از آیات سوره اسراء، ارائه می‌گردد. توجه به مفهوم نفوذ به عمق راهبردی می‌تواند، حرکت اسراء و معراج را در قالب یک حرکت سیاسی برای غلبه بر دشمنان اسلام تبیین نماید. پیامبر اکرم (ص)، با حضور در بیت المقدس، به عمق جغرافیایی دشمنان اسلام و با ارتباط با انبیاء ادیان ابراهیمی، به عمق تاریخی نفوذ کرده و زمینه ساز جهانی شدن گفتمان اسلامی را فراهم آورده است.

واژه‌های کلیدی: اسراء، معراج، عمق راهبردی، جنگ نرم، وعده نهایی.

۱. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کوثر بجنورد، بجنورد، ایران. (نویسنده مسئول)

shamshiri@kub.ac.ir

۲. دانشیار گروه آموزش الهیات، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

z.hosseini@cfu.ac.ir

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کوثر بجنورد، بجنورد، ایران.

shamabadi8299@gmail.com

Recognition the political nature of the Prophet Muhammad's (PBUH) Isra', with an emphasis on the concept of Smart strategic depth

rahimeh Babrkath shamshiri¹, BiBi Zeinab Hosseini², maryam shamababdi³

Abstract

In Surah Al-Isra, God has stated that He has moved the Prophet Muhammad (PBUH) from the Masjid_Al Haram to the Masjid Al Aqsa at night. The Holy Quran has used the word "Isra" for this geographical movement. Recognition the nature of the Prophet Muhammad's (PBUH) Isra' requires scientific thinking about these verses. In this research, with creative thinking and the use of the substitution method, an attempt is made to identify in the first stage the reason for using the word "Asri" for this geographical movement, and to explain it using etymological knowledge in lexical semantics. In the second stage, the reason for the occurrence of "Mi'raj" during the Isra' is explained, and in the third stage, the reason for choosing Al-Aqsa Mosque as the Destination of the Isra' is clarified. The above three steps lead the reader of the verses towards a topic similar to the concept of "Smart strategic depth" in soft war. Smart strategic depth penetration is used to governments that have civilizations that are trying to develop their global discourse. In this study, a new understanding of the verses of Surah Al-Isra' is presented with regard to the concept of Smart strategic depth. Paying attention to the concept of strategic depth penetration can explain the movement of Isra' and Mi'raj in the form of a political movement to overcome the enemies of Islam. The Holy Prophet (PBUH) has penetrated the geographical depth of the enemies of Islam by her presence in Jerusalem and her connection with the prophets of the Abrahamic religions by her historical depth. It has globalized Islamic discourse.

Keywords: Isra', Mi'raj, strategic-historical-geographic depth, soft war, final promise.

¹. Assistant Professor of the Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of Humanities, Kosar University of Bojnord, Bojnord, Iran. (Responsible author)

². Associate Professor, Department of Theological Education, Farhangian University, Tehran, Iran.

³. M.S in Quran and Hadith Sciences, Faculty of Humanities, Kosar University Bojnourd, Bojnourd, Iran.

۱- بیان مسئله

روایات اخبار اسراء و معراج پیامبر اکرم (ص) از جمله روایات متواتر و قطعی در نزد شیعه و اهل سنت است. میزان قطعیت این روایات به حدی است که برخی از بزرگان شیعه و اهل سنت منکر اسراء و معراج را کافر دانسته‌اند.^۱ خداوند پس از آن که شبانه پیامبر اکرم (ص) را از مکه به بیت المقدس برد، در آن جا یک سلوک و شهود معنوی رخ داد که از آن به معراج تعبیر شده است. قرآن کریم بر وقوع معراج، در حرکت اسراء صراحت دارد. زیرا هدف از اسراء، دیدن نشانه‌های الهی بیان شده؛ «لنریه من آیاتنا» با توجه به این عبارت مفسران چنین استدلال کرده‌اند که؛ اسراء مشتمل بر معراج نیز بوده است^۲ (زکی زاده رنانی، ۱۳۹۱: ۷۵؛ شعراوی، ۲۰۰۳: ۴۹).

اندیشمندان مسلمان با تأکید بر ویژگی‌های زمانی و مکانی اسراء، بر جسمانی بودن معراج و اسراء اتفاق نظر دارند و آن را از معجزات پیامبر اکرم (ص) به شمار آورده‌اند (عبدالرحیم، بی تا: ۱۶۱؛ رزق، ۱۴۲۰: ۱۱۲). در روایات آمده است؛ رسول اکرم (ص) شبانه پس از نماز مغرب از مسجد الحرام به مسجد الاقصی سفر نمود و پیش از نماز صبح به مسجد الحرام بازگشت و مردم را از سفر مخفیانه و شبانه خود آگاه نمود و اطلاعاتی از این سفر بیان کرد که با حقیقت انطباق داشت (مرصفی، ۱۹۹۴: ۱۴). در این حرکت مکانی، یک شهود معنوی نیز رخ داده است که پیامبر اکرم (ص) در آن با انبیاء گذشته، ملاقات نموده، حقایقی از عالم واقع را مشاهده نموده و اخباری از احوال بهشتیان و جهنمیان در آینده را نیز مشاهده کرده است. به همین جهت برخی، معراج را حرکت در زمان دانسته‌اند. درباره ماهیت اسراء و معراج، دیدگاه‌های بسیار متفاوتی ارائه شده است. این پژوهش با روش تفکر خلاق و جایگزینی به دنبال پاسخ دادن به پرسش‌های ذیل است:

۱. آیا امکان جایگزینی فعل «أسری» با فعل «أسار» وجود دارد؟
۲. آیا امکان جایگزینی زمان «اسراء» و «معراج» با زمان دیگر وجود دارد؟
۳. آیا امکان جایگزینی مکان «مسجد الاقصی» با «مکان دیگر» وجود دارد؟

۱. برخی علمای شیعه و اهل سنت که اعتقاد به اسراء و معراج را ضروری دانسته‌اند، عبارتند از؛ شیخ مفید، شیخ طوسی، فیض کاشانی، علامه مجلسی، ملاصدرا، طبری، فخر رازی، ابن کثیر، ابو حیان اندلسی، و... (قرنی کلیپاگانی، ۱۳۷۵: ۱۴) در برخی نصوص یکی از شاخص‌های مهم رسول اکرم (ص) اسراء و معراج وی معرفی شده است (عارفی، ۱۳۸۸: ۱۵۵).

۲. سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

روش پژوهش

تفکر خلاق، به معنای ایجاد و به‌کارگیری ایده‌های جدید در زمینه‌های خاص است. تفکر خلاق یا تفکر نقادانه، هسته اصلی اکثر فعالیت‌های فکری است که شامل یادگیری، شناخت یا گسترش یک استدلال، استفاده از شواهد در حمایت از استدلال و استفاده از اطلاعات برای حل مسائل است (امام قلی‌وند، ۱۳۸۵: ۳۰-۳۴). یکی از تکنیک‌های تفکر خلاق، تکنیک جایگزینی است. تکنیک جایگزینی، بر بخش‌هایی از مسئله یا راه‌حل تمرکز دارد که می‌توان آن را با دیگری جایگزین کرد. در این روش به این پرسش‌ها پاسخ داده می‌شود؛ کدام بخش از فرایند را می‌توان جایگزین کرد بدون آنکه بر فرایند تأثیر بگذارد؟ آیا می‌توان زمان یا مکان فرایند را جایگزین کرد؟ (حسینی، ۱۳۷۶: ۱۶-۱۹) درباره قرآن کریم پیش‌فرض، اعجاز قرآن کریم در انتخاب و گزینش دقیق واژگان است؛ بنابراین با استفاده از روش تفکر خلاق و تکنیک جایگزینی باید تلاش شود با در نظر گرفتن سایر حالات، دلیل کاربرد یک واژه در بافت و متن را شناسایی کرد و به فهم جدیدی از آیات دسترسی پیدا کرد.

پیشینه پژوهش

درباره اسراء و معراج رسول اکرم (ص) افزون بر صدها تفسیری که درباره این موضع بحث کرده‌اند، بیش از ۱۰۰ عنوان کتاب و ده‌ها عنوان مقاله نوشته شده است، ولی با توجه به محورهایی که در بیان مسئله مطرح شد، برخی آثار قرآن پژوهان معاصر، اسراء رسول اکرم (ص) را عمل «ارهایی» و یا جنگ نرم معرفی کرده‌اند و موضوع نفوذ به مرکز یهودیت و مسیحیت را به عنوان تهدید جدی برای یهودیان مطرح کرده‌اند. مانند: «کتاب الموقف اليهودی من معجزة الاسراء و المعراج»، اثر زاهیه راغب دجانی (۲۰۰۳: ۱۴) و کتاب «معراج پیامبر (ص)»، اثر زکی زاده رنانی و کتاب «الاسراء و الاسرائیل»، اثر محمد هلال (۱۹۹۷: ۲۷۷).

نوآوری پژوهش حاضر در دو نکته است، نخست: اثبات لغوی مفهوم جنگ پنهان در واژه اسراء و دوم: تطبیق ماجرای اسراء بر مفهوم عمق راهبردی هوشمند، در جنگ نرم.

۲- امکان یا عدم امکان جایگزینی فعل «أسری» با «أسار»

درباره معنای واژه «أسری» در آیه «سبحان الذی أسرى بعبدہ لیلاً من المسجد الحرام إلى المسجد الاقصی» بیشتر مترجمان و مفسران آن را به معنای سفر و سیر شبانه دانسته‌اند (طبرسی، ۱۳۷۲: ج ۱/۶؛ طباطبائی، ۱۳۹۰: ج ۵/۱۴؛ مکارم، ۱۳۷۳: ۲۸۲). این در حالی است که واژه «سیر» در قرآن کریم وجود داشته و خداوند در موارد خاصی از واژه «سری» استفاده کرده است؛ بنابراین باید در این

واژه معنایی وجود داشته باشد که در واژه «أسار» وجود نداشته و کاربرد آن را ضروری ساخته است. فعل «أسری» از ریشه «سری» به معنای خروج مخفیانه برای جنگ است.

۲-۱- ریشه‌شناسی فعل «أسری»

در دانش معناشناسی واژگانی، ریشه‌شناسی برای دستیابی به معنای ریشه‌ای واژگان از ابزارهای مختلفی مانند: جستجوی معجمی، مقارنه بین زبان‌های سامی و معناشناسی تاریخی استفاده می‌شود (حسینی و همکاران، ۱۴۰۱: ۸۱-۱۱۰).

اگر چه غالب لغویان «أسری» را به معنای سیر شبانه دانسته‌اند (فراهیدی، ۱۴۰۹: ج ۷/ ۲۹۱؛ طبری، ۱۴۱۲: ج ۱۵/ ۳؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ج ۶/ ۶۱۱)، لیکن ریشه‌شناسی فعل «سری» نشان می‌دهد، این معنای دقیق و محوری واژه نیست. مثلاً درباره مفهوم سریه در منابع لغوی آمده است: «سریه عبارت است از سربازان شبیخون سپاه که بر وزن فعلیه، به معنای فاعلی است. به این دلیل به ایشان سرایا، گفته می‌شود، زیرا ایشان شبانه خارج می‌شوند تا دشمن را غافلگیر کنند» (ازهری، ۱۴۲۱: ج ۱۳/ ۳۹؛ مهنا، ۱۴۱۳: ج ۱/ ۵۹۷) و به همین مناسبت به سربازان جنگ‌های شبانه و یا جنگ‌های شبانه، نیز لفظ سریه اطلاق شده است. اگر چه لغویان و مفسران، مفهوم نبرد و جنگ را در مفهوم واژه «أسری» لحاظ نکرده‌اند و آن را به مفهوم سیر شبانه معنا دانسته‌اند. لکن با توجه به شواهد، اسراء از ریشه سری به معنای جنگ پنهانی است؛ زیرا مفهوم سوق دادن از یک مقام بالاتر، یا فرستادن سپاه برای جنگ، همواره در کاربردهای مختلف ریشه «سری» وجود دارد.

واژه سری در زبان عبری و سریانی نیز به معنای حمله نظامی مخفیانه آمده است Hassan bar 2/1378 (buhlul)؛ مزراحی، بی تا، ص ۳۹۶). معاجم عبری ریشه‌شناسی معادل سری در زبان عبری را در زبان عبری «سرح» به عمل فرستادن سرباز توسط رئیس دانسته‌اند ۱۹۰۶/ ۱۰۵۶ WILLIAM GESENIUS؛ 226، 65 (SAMUEL DAVIDSON، 1885) زبان شناس معاصر عرب، ریشه سری و سرو را از یک اصل لغوی می‌داند و معنای «سری» را چنین توضیح می‌دهد، هنگامی که شب می‌شود، رهبر سپاه، سربازان را برای جنگ روان می‌کند (عبدالجلیل، ۲۰۰۳: ۹۰).

رجوع به منابع دینی و تاریخی نشان می‌دهد، این واژه در متون دینی و تاریخی نیز به معنای سرباز پنهان کاربرد داشته است. مثلاً در ذیل مفهوم این واژه در کتاب مقدس گفته شده؛ «سرایا، اسمی

۱. «و أما السَّرِيَّةُ من سَرَايا الجُيُوش: فإنها فعيلةٌ بمعنى فاعلة، سُمِّيَتْ سَرِيَّةً لأنها تسري ليلاً في خَفْيَةٍ لئلا يُنْذَر بهم العدو، فيَحْذَرُوا أو يَمْتَنِعُوا»

عبرانی است به معنای آن که خدا غالب شد». (نخبة من الاساتذہ، بی تا: ۱۴) برخی دیگر سراپا را به معنای سرباز خداوند معنا کرده‌اند که نه نفر در کتاب مقدس این لقب را داشتند. مانند: کاتب داود، مردی از سبط یهودا، مردی از سبط شمعون، و... (هاکس، ۱۳۹۴: ۴۷۴).

۳- امکان یا عدم امکان جایگزینی زمان «اسراء» با زمان دیگر

با توجه به جایگزین‌سازی یک زمان دیگر برای اسراء این نکته که چرا معراج در میانه اسراء رخ داده است، موضوع مهمی است و باید دلیل آن را شناسایی کرد؛ بنابراین برای شناسایی این موضوع باید تصور کرد که اگر مثلاً اسراء و معراج به صورت جداگانه و در زمان‌های جداگانه رخ می‌داد، چه تفاوتی در مفهوم اسراء داشت؟

از نظر زمانی اسراء در زمانی رخ داد که پیامبر اکرم (ص) از طائف بازگشت و مورد آزار و اذیت مشرکان قرار گرفت. زمانی که ابوطالب (ع) از دنیا رفت و پیامبر اکرم (ص) بزرگ‌ترین حامی‌اش را از دست داده بود، به نظر می‌رسید، اسلام در حال از بین رفتن است و اسلام در ضعیف‌ترین حالت خود قرار داشت (راوندی، ۱۴۱۸: ۳۱۴). اسراء در این مقطع زمانی رخ داد. برخی این اسراء را جهت تسلی خاطر آورده پیامبر اکرم (ص) دانسته‌اند (مجیدی، ۱۳۸۷: ۱۶۴).

نفوذ به مرکز مسیحیت و یهودیت و ارتباط عمیق و قوی با خداوند، فرشتگان و انبیاء، بشارت پیروزی اسلام را بر مشرکان و اهل کتاب بود. زمان وقوع معجزه اسراء، مهم است و اگر این معجزه در زمان دیگری رخ می‌داد، تا این حد نمی‌توانست نشانگر قدرت الهی باشد، چون مسلمانان دارای قدرت سیاسی و نظامی در مدینه بودند. به همین جهت سوره اسراء با عبارت «سبحان» آغاز می‌شود که نشانگر قدرت حقیقی و سیطره خداوند بر عالم هستی و پیروزی جریان حق بر باطل است (محمودی، ۱۳۸۵: ۳۸؛ بلندی شعری، ۱۳۹۲: ۱۴؛ دخیل، ۲۰۰۱: ۴۲) که در ادامه این سوره با عبارت دیگری این مفهوم بیان می‌شود. «جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل كان زهوقا» (ابن شریف، ۱۹۹۱: ۶۷)

موضوع دیگری که از جهت جایگزینی زمان اسراء باید به آن توجه داشت، مسئله وقوع معراج در این حرکت مکانی اسراء است. اگر چه برخی روایات دلالت دارد که پیامبر اکرم (ص) معراج‌های متعددی داشته است، مانند: معراج قبل از تولد حضرت زهرا (س) (کجوری، ۱۳۸۰: ج ۱، ۳۸۰؛ عمادزاده، ۱۳۹۱: ۱۱۵)، ولی وقوع معراج در میانه اسراء، دارای حکمتی است. این ترتیب زمانی در تبیین اعجاز این پدیده تأثیر دارد. معجزه در نظر گرفت. برخی وقوع اسراء و معراج را با قوانین فیزیکی تبیین کرده-

اند(ملکوتی، ۱۳۸۳: ۲۰). بر اساس نظریه نسبیت زمانی انیشتین^۱، چون سرعت در حرکت بالا بوده است، زمان متوقف شده است(انیشتین، ۱۳۶۱: ۸۶)، آگاهی پیامبر اکرم(ص) بر زمان خود و گذشته و آینده احاطه پیدا کرده است. از دیدگاه ایشان اسراء پیامبر اکرم(ص) اگر چه با قوانین فیزیکی قابل تبیین است، لیکن امری خارق العاده و معجزه بوده است(مولوی نیا، ۱۳۸۳: ۲۲۹). برخی می گویند: پیامبر اکرم(ص) از جو زمین خارج شده است. زیرا با وجود جاذبه زمین در جو زمین امکان حرکتی به این سرعت وجود ندارد(کنانی حسنی، ۲۰۰۹: ۴۶). رسول اکرم(ص) سوار بر مرکبی از نور بوده که براق نام داشت (خاکپور مقدم، ۱۳۸۹: ۲۹) به هر روی، اسراء جنبه عادی نداشته و معجزه بوده، زیرا مسافتی که در ۴۰ شب طی می شده است، در یک شب طی شده است. در قرآن کریم موارد دیگری از احاطه انسان بر زمان مطرح شده است. مانند: قصه أصحاب کهف، حضرت عزیر، عروج ملائکه به سمت خداوند که یک روز آن برابر با هزار سال معمولی است (جبر، ۱۹۹۶: ۸۴؛ زکی زاده رنانی، ۱۳۹۱: ۱۰۳؛ کامرانیان، ۱۳۹۱: ۱۰۳). گزارش پیامبر اکرم(ص) از مشاهداتش در معراج نشان می دهد، وی از حصر زمان خارج شده و آگاهی اش بر زمان محیط شده و اطلاعاتی از گذشته و آینده در بیت المقدس به دست آورده است.

نکته ای که در سوره اسراء به آن تأکید شده و آن را هدف از اسراء معرفی کرده است. آگاهی پیامبر اکرم(ص) از آیات الهی به عنوان هدف این اسراء معرفی شده است. همان طور که در مورد ابراهیم(ع)، در هنگامه ورودش به بیت المقدس، این آیات و نشانه نشان داده شد (قانصو، ۲۰۰۲: ۲۳)؛ در قرآن کریم نیز گفته شده است: «و کذلک نری ابراهیم ملکوت السموات و الارض»، خداوند پادشاهی آسمان ها و زمین را به ابراهیم(ع) نشان داد. (مالکی حسنی، بی تا: ۲۲۰؛ احمد، ۱۳۸۹: ۲۳۹). وقوع معراج در اسراء، امری ضروری بود، زیرا وقوع معراج و آگاهی از فرجام هستی پادشاهی عالم که با وعدا آخره که در این سوره چندین بار از آن صحبت شده دارای ارتباط است و این ترتیب زمانی در رسیدن به هدف از اسراء دارای اهمیت است (شامی، ۱۴۲۸: ۵۷).

۱. آلبرت انیشتین، Albert Einstein: (۱۸۷۹ - ۱۹۵۵) فیزیک دان آلمانی بود که به خاطر نظریه نسبیتش در فیزیک کوانتوم و تأثیرش بر فلسفه علم شناخته می شود.

۴- امکان یا عدم امکان جایگزینی مکان «مسجد الاقصی» با مکان دیگر

در این سوره خداوند بشارت حضور پیامبر اکرم (ص) را به وی می‌گوید: خداوند به موسی (ع) کتاب را برای هدایت بنی‌اسرائیل اعطا کرد^۱ (اسراء: ۲) و ایشان را به شرط ایمان و عمل صالح به بیت المقدس وارد کرد^۲ (مانده: ۲۱) و ایشان را بر جهانیان برتری داد^۳ (جاثیه: ۱۶)، لیکن ایشان هدف را گم کردند و در زمین فساد کردند و در برابر خداوند طغیان گری کردند^۴ (اسراء: ۴)، بنابراین خداوند برای سرکوب ایشان و برای جنگ با ایشان، پیامبرش را به مسجد الاقصی، یعنی مسجد دورتر برد (ازهری، ۱۹۹۷: ۳۷)، تا این سرزمین را از دست ایشان خارج کند و به دست کسانی بسپارد که در راستای اقامه دین الهی تلاش می‌کنند (حج: ۴۱).^۵

آنچه بیان شد، فهم برخی قرآن‌پژوهان معاصری از این آیات است که در منطقه فلسطین یا مصر زندگی می‌کنند و تقابل یهودیان و صهیونیست‌ها^۶ با مسلمانان را دیده‌اند و در ذهن خود به دنبال

۱. وَ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَ جَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلاً

۲. مانده: ۲۱ یا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَ لَا تَزِدُّوا عَلَى آدْبَارِكُمْ فَتَقْتُلُوا خَاسِرِينَ

۳. جاثیه: ۱۶ وَ لَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَ الْحُكْمَ وَ النَّبُوَّةَ وَ رَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَ فَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

۴. وَ قَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَ تَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيراً

۵. حج: ۴۱ الَّذِينَ إِنْ مَكَتَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ وَ أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ لِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ

۶. صهیونیسم یک جنبش سیاسی و ملی‌گرای یهودی است که در اواخر سده ۱۹ میلادی شکل گرفت. عمده‌ترین هدف جنبش صهیونیسم، تشکیل میهنی برای یهودیان بود. این جنبش بر منابع تاریخی و مذهبی تکیه دارد که یهودیان را به سرزمین اسرائیل ارتباط می‌دهد. یهودیان گروهی قومی-مذهبی نشأت گرفته از بنی‌اسرائیل یا عبرانیان خاور نزدیک باستان است.

پاسخی برای جنایت‌های این قوم علیه مسلمانان در این سرزمین بوده‌اند. ایشان این آیات را با توجه به کلمه «وعد الآخرة» بشارت به فتح بیت المقدس توسط مسلمانان در هنگام ظهور حضرت مهدی (ع) در وعده نهایی یا آخرالزمان دانسته‌اند (هیدجی، ۱۳۳۴: ۱۵؛ فقیه، ۲۰۰۱: ۲۳۹). بنابراین به دلایل فوق لازم است حداقل احتمال نبرد پنهان را برای فعل «أُسرَى» به عنوان یک معنا در کنار معنای «سیر شبانه» در نظر گرفت.

بر اساس آنچه بیان شد، در ریشه «سری»، مفهومی وجود دارد که ریشه «سار» وجود ندارد، بنابراین گزینش این ریشه متناسب با سیاق آیات و جنگی است که در آیات بعدی بین مسلمانان و بنی اسرائیل در وعده نهایی یا بعد از فساد دوم بنی اسرائیل رخ خواهد داد (اسراء: ۷).^۱

قرآن کریم، در آیه نخست سوره اسراء تصریح می‌کند که پیامبر اکرم (ص) شبانه از مسجدالحرام با انگیزه خاص به مسجد الاقصی سفر کرده است. در این زمان مسلمانان فاقد حکومت و تشکل سیاسی بودند و در بیت المقدس، مسجدی وجود نداشته است (ابن عاشور، ۱۴۲۰: ج ۷/۱۴). آنچه در این زمان بیت المقدس وجود داشته، بنای هیکل سلیمان بوده است، معبدی که حضرت سلیمان و داود بنا کرده بودند و دارای نشانه‌ها و عجائب متعددی بود. اطلاق اسم مسجد الاقصی، به این مکان، تلویحاً بشارت به گسترش اسلام در مرکز مسیحیت و یهودیت است (باش، ۲۰۰۴: ۲۴).

از سوی دیگر باید توجه داشت، در این سال‌ها مسلمانان به سمت بیت المقدس نماز می‌خواندند، سیر پیامبر اکرم (ص) از مسجدالحرام به مسجد الاقصی و خاتمه سفر به مسجدالحرام، می‌توانست، مقدمه‌ای برای مسئله تغییر قبله باشد که در سال‌های بعد رخ داد. باید توجه داشت، قبله با انتظار ظهور موعود در ادیان ابراهیمی دارای ارتباط است. در بین بنی اسرائیل، قبله علامت و نشانه تحیت و احترام به خداوند و محبت بین مؤمنان است که ایشان را مانند یک خانواده قرار می‌دهد و همچنین مظهر محبت خداوند برای فرستادن موعود و مخلص برای مؤمنان نیز است (فیرلین، ۲۰۰۴: ۶۹۹)؛ بنابراین تغییر قبله، از مسجد الاقصی به مسجدالحرام، می‌تواند پیامدهای مهمی درباره وعده الهی و سرزمین

قومیت، ملیت و دین یهود عمیقاً با یکدیگر در پیوندند و یهودیت آیین سنتی ملت یهود است، که عمل به مناسک آن از حالت شدید تا عدم عمل، متغیر است. بنی اسرائیل به دوازده فرزند یا قومی گفته می‌شود که به نام پدر و جدشان اسرائیل (یعقوب) نام‌گذاری شده‌اند. در قرآن ۴۱ بار از این واژه یاد شده و از نعمت‌ها و دستورهای خداوند به بنی اسرائیل و توبیخ‌های فراوان‌شان از سوی خدا سخن آمده است. «بنی اسرائیل»، در لغت به معنای فرزندان یعقوب (ع) است و در قرآن کریم، به قوم یهود و مسیحی نیز اطلاق می‌شود (مسیری، ۲۰۰۲، ص ۹ و ۶۳).

۱. إِنَّ أَحْسَنُّكُمْ أَحْسَنُكُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوْا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيَبُذِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا

موعود، به همراه داشته باشد (شعراوی، ۲۰۰۳: ۱۰). همچنین بازگشت پیامبر اکرم (ص) از مسجدالاقصی به مسجدالحرام، نشان تجمیع ادیان ابراهیمی در مکه دارد (هلال، ۱۹۹۷: ۱۵۵؛ دجانی، ۲۰۰۲: ۱۲)

۳-۱- ارتباط مکان مسجد الاقصی با مشاهدات پیامبر (ص) در مسجد الاقصی

دقت در مکان سفر، نشان می‌دهد، هیچ جایگزین مناسبی برای مسجدالاقصی برای دلالت بر قدرت الهی در این آیه نمی‌توان در نظر گرفت. مسجدالاقصی، محلی است که پیامبر اکرم (ص) در آن عروج کرده است. این که عروج در این مکان رخ داده می‌تواند نشان دهد، موضوعات متعددی که پیامبر اکرم (ص)، در حدیث معراج بیان کرده است، با محیط بیت المقدس دارای ارتباط است (زکی‌زاده رنانی، ۱۳۹۱: ۱۸۸). یعقوب نبی (ع) نیز در این منطقه به معراج رفت که از آن تعبیر به نردبان یعقوب شده است. این موضوع بر اندیشه بنی اسرائیل تأثیر مهمی داشته و سبب پیدایش آثار هنری متعددی شده است. زیرا در این معراج، یعقوب نبی بشارت داده می‌شود که این سرزمین به فرزندان او تعلق دارد (صلیبا، ۲۰۰۸: ۱۱۲). یعقوب (ع) این منطقه را بیت ایل یعنی خانه خداوند نام نهاد. در انجیل یوحنا، به معراج پیامبر آخرالزمان به نام پراکلیتیوس، (احمد) بشارت داده شده است. (هلال، ۱۹۹۷: ۵۳)

۳-۱-۱- گفتگو با انبیاء گذشته:

پیامبر اکرم (ص) در این معراج با انبیایی ملاقات کرده که یا مدفون در این منطقه بوده‌اند یا انبیایی که در این منطقه حضور داشته‌اند (ابن کثیر، ۱۴۰۸: ج ۳۲/۱؛ نویهض، ۱۹۷۵: ۱۹). نکته مهمی که در این جا وجود دارد که پیامبر اکرم (ص)، با انبیاء مختلف گفتگو می‌کند و انبیاء بزرگ از وی استقبال می‌کنند که این نشان‌گر پیوند عمیق و وحدت حقیقی ادیان است (عمادزاده، ۱۳۹۱: ۱۹۰؛ شاکر، ۱۴۰۹: ۳۴).

۳-۱-۲- تشریح حکم فقهی نماز:

در این میان گفتگوی حضرت موسی (ع) دارای اهمیت دارد، زیرا؛ نخست برای امت اسلامی دلسوزی می‌کند (بخاری، ۱۴۰۱: ج ۹۲/۱؛ مجتبی، ص ۱۰۰) و به پیامبر (ص) پیشنهاد می‌دهد تا پیامبر (ص) از خداوند بخواهد که تعداد رکعات نماز واجب کاهش یابد و دلیل آن را عدم انجام فریضه نماز توسط قومش معرفی می‌کند (انصاری، ۱۳۹۴: ۳۲۸). و دوم از سویی از قوم گناه‌کار خود بیزاری می‌جوید.

همچنین بین تغییر قبله و تخفیف در رکعات نماز نیز ارتباط وجود دارد. زمینه‌ای برای پیدایش حکومت و امتی که احکام خداوند را اجرا کنند و به آن بی‌اعتنایی نکنند (ابو فارس، ۱۹۹۰: ۲۷).

۳-۱-۳- وصف حال جهنمیان

در این سفر معنوی، رسول اکرم (ص)، گزارشی از حال برخی مردم در حال عذاب داده است. برای فهم این موضوع باید توجه داشت، طبق نصوص قرآن کریم و عرفان اسلامی، انسان گناهکار درحالی که گناه می‌کند در حال عذاب است و انسان صالح در حال انجام افعال نیک، منتعم و در حال پاداش گرفتن است؛ بنابراین از نگاه عارفان لیکن انسان چون در حجاب زمان قرار دارد، با مرگ، از حجاب و قید زمان خارج می‌شود و عذاب و پاداش را مشاهده می‌کند (قاسمی، ۱۴۱۸: ج ۵/ ۶)، واقعیت آن است که انسانی که در حال افعال نادرست است، در همان حال دارد عذاب می‌شود (انصاری، ۱۳۹۴: ۶). خداوند در قرآن کریم، درباره کسانی که مال یتیم را می‌خورند، چنین می‌گوید: «الذین یأکلون اموال الیتیمی ظلما انما یأکلون فی بطونهم نارا و سیصلون سعیرا» یعنی کسی که مال یتیم را می‌خورد، آن چه می‌خورد آتش است، ولی داغی و حرارت این آتش را بعد از مرگ درک خواهد کرد (صادقی تهرانی، بی‌تا: ج ۱۶: ۱۲۱). پیامبر اکرم (ص)، هم در شب معراج، گروهی را در حال عذاب دیده است. این مشاهده می‌تواند مربوط به رؤیت حال مردمی باشد که در بیت المقدس در آن زمان یا در زمان‌های بعد یا قبل می‌زیسته‌اند. همان طور که گفته شد، این معراج می‌توانست در مسجد الحرام رخ بدهد، نوع روایات و گزارش از حالات اهل جهنم و بهشت، در بیت المقدس، می‌تواند با وصف مردم آن مکان به قرینه عرفانی و قرآنی که گفته شد، مرتبط باشد. همان طور که در منابع تاریخی آمده است؛ بیت المقدس، در مقاطعی از تاریخ محل تجمع انسان‌های فاسد، رباخوار و گناه-کار بوده و یا آن چه در دوران معاصر وجود دارد (هلال، ۱۴۱۷: ۲؛ باش، ۲۰۰۴: ۱۳۶). چنانچه اورشلیم امروزه یکی از مهمترین مراکز فساد جنسی و اشاعه فحشاء در جهان به شمار می‌آید و انواع مختلفی از سبک زندگی‌های غیر عقیفانه در آن ترویج می‌شود (شبیر، ۱۴۱۰: ۴۷). برخی براین باورند؛ کیفیت عذاب زنان در شب معراج، مربوط به اشاعه فحشاء بوده است (دستغیب، ۱۳۸۶: ۱۴). بسیاری از یهودیان در بیت المقدس، سکولار هستند و پایبندی به اجرای احکام شریعت ندارند (ملکین، ۲۰۰۳: ۴۱) و این موضوع ممکن است بر کیفیت شهود رسول اکرم (ص) در معراج تأثیر داشته است. در خبر معراج آمده که پیامبر اکرم (ص)، قوم زناکار، رباخوار و فتنه‌گر را در حال عذاب-های دردناک مشاهده کرده است (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ج ۱/ ۱۷۸) و این سه شاخص مهمی است که امروزه بسیاری از مردم جهان، یهودیان را به این اوصاف می‌شناسند (لامبن، ۱۳۸۱: ۲۰).

۳-۱-۴- وضعیت مجاهدان فی سبیل الله

پیامبر اکرم (ص) قومی را در حال کشت و زرع دیده است. قومی که امروز می‌کارند و فردا محصول را کشت می‌کنند، از این قوم پرسیده و در پاسخ به وی گفته شده است که ایشان مجاهدان در راه خداوند هستند (همو). این نکته نیز نشان می‌دهد، همواره در مقابل گناهکاران، در این منطقه گروهی از مؤمنان و مجاهدان در راه خداوند هستند که برای مبارزه با این گروه برنامه‌ریزی و تلاش می‌کنند و نتیجه تلاش‌های خود را خواهند دید (محمود، ۲۰۰۴: ۸۸)؛ بنابراین اگر معراج در مکان دیگری انجام می‌شد، شاید چیزهای دیگری مشاهده می‌شد. بر اساس آن چه در تکنیک جایگزینی، در سوره اسراء انجام گرفت؛ چند نکته روشن شد.

نخست: واژه اسراء مشتمل بر مفهوم جنگ پنهان است و خداوند از کاربرد واژه «أسرى» در این سوره هدفی را دنبال کرده است که فعل «أسار» نمی‌تواند آن معنا را افاده کند.

دوم: خداوند، از نظر ترتیب زمانی معراج را در میانه سفر اسراء، قرار داده و آن چه رسول اکرم (ص) در معراج مشاهده کرده است، از نظر زمانی در مقطعی از حیات رسول اکرم (ص) رخ داده که سبب تقویت روحیه مسلمانان شده است.

سوم: بیت المقدس، مکانی است که رسول اکرم (ص) به آن سفر کرده و در آن عروج نموده و آن چه رسول اکرم (ص) در معراج مشاهده کرده احتمالاً به وضعیت اهل کتاب و مسلمانان در بیت المقدس در زمان‌های گذشته و آینده ارتباط دارد.

۴- اسراء و جنگ نرم

برخی قرآن‌پژوهان معاصر، به صراحت اسراء را نوعی عمل «إرهابی» و جنگ نرم دانسته‌اند (هیدجی، ۱۳۳۴: ۱۵؛ فقیه، ۲۰۰۱: ۲۳۹). به نظر می‌رسد این برداشت صحیح از آیات ابتدایی سوره است. این با واژه اسراء که در آن مفهوم جنگ مخفی وجود دارد، نیز سازگاری دارد و جنگ نرم را می‌توان نوعی جنگ پنهان دانست (نیک‌روش، ۱۳۹۳: ۹۳-۱۳۰).

ده‌ها نفر، مستشرق و راویان اهل کتاب به ظاهر مسلمان شده، دیدگاه‌های خود را با انکار اصل این رویداد مهم سیاسی - دینی یا تقلیل آن به یک سفر معنوی، مطرح کرده‌اند. فارغ از بررسی ادله این افراد، حساسیت مستشرقان به این موضوع، خود نشان از تأثیر روانی عمیق این آیات در ذهن و افکار اهل کتاب و معاندان اسلام دارد (حنفی، ۲۰۰۴: ج ۵/ ۵۷۷؛ تمیمی، ۲۰۲۳: مقاله ۶؛ سگای،

۱۳۸۵: ۸؛ بروکلمان، ۱۹۶۸: ۴۴؛ فرج بن رمضان، ۲۰۱۱: ۳۱۲؛ غیطی، ۲۰۰۸: ۱۴۸؛ بن دحیه، ۱۹۸۶: ۶۸).

نکته‌ای که وجود دارد آن است که در این سوره سخن از وعده نهایی و شکست بنی اسرائیل در آن وعده نهایی دارد. وعده‌ای که در حیات رسول اکرم (ص) رخ نداده و خبر از آینده است. باتوجه به آن چه گفته شد، آن چه در این آیات بیان شده نوعی تهدید نرم است. در دانش سیاسی معاصر، نوعی از جنگ وجود دارد که به آن جنگ روانی یا جنگ نرم گفته می‌شود. یکی از راهبردهای این جنگ، نفوذ به عمق راهبردی و استراتژیک است. به نظر می‌رسد، اسراء و معراج را می‌توان نوعی با مفهوم سیاسی نفوذ به عمق راهبردی هوشمند تطبیق داد.

۴-۲- نفوذ به عمق راهبردی در جنگ نرم

عمق راهبردی هوشمند^۱ اگر چه اصطلاح جدیدی است که به تازگی وارد ادبیات امنیتی و بین‌المللی شده است، در عمل بسیار سابقه دار است و در گذشته این اصطلاح مورد توجه استراتژیست‌ها بوده است. عمق راهبردی که مفهومی ژئوپلیتیکی و نظامی است، بیشتر معطوف به صحنه رزم بود و دربرگیرنده مراکز حساس جمعیتی، صنعتی و تأسیسات زیربنایی و نظامی بود. به هر میزان که یک کشور از نظر جغرافیایی وسعت بیشتری داشته باشد، عمق راهبردی آن نیز بیشتر بود (پورحسن، ۱۳۹۶: ۷۵-۱۰۲).

امروزه مفهوم عمق راهبردی، بسیار متحول شده؛ زیرا با پیشرفت تکنولوژی‌های نظامی، به‌ویژه موشک‌های قاره‌پیما، در عمل فاصله میان مرز و پشت مرز از بین رفته است، به همین دلیل اصطلاح «جنگ تمام‌عیار» مطرح می‌شود. به تدریج این اصطلاح از ادبیات نظامی به ادبیات سیاسی وارد شد. انتشار کتاب مشهور عمق راهبردی داود اوغلو در این تحول معنایی بسیار اثرگذار بود. طبق نظر داود اوغلو، عمق راهبردی در هر کشوری از شرایط ژئواکونومیکی، ژئواستراتژیک، ژئوکالچری^۲ و آگاهی

1 Depth Strategic Smart

در یک نگاه کلی، مفهوم ژئواکونومی به واکاوی این مسئله می‌پردازد که خصیصه‌های جغرافیای اقتصادی یک Geoeconomics: کشور چه تأثیری بر موجودیت آن و همچنین سیاست خارجی آن دارد.

3 Geostrategi روی جهانی محیط جغرافیایی منطقه‌ای و جهانی روی Geoeconomics: و سیاست‌های قدرتی.

4 Geoculture: اصطلاح علمی ژئوکالچر از دو واژه ژئو به معنی زمین و کالچر به معنی فرهنگ تشکیل یافته است. ژئوکالچر در واقع اهمیت دادن به عناصری چون فرهنگ، زبان، قومیت و مذهب در کنار عوامل ژئوپلیتیکی است

راهبردی زمانی و مکانی آن کشور، یعنی پیوندهای تاریخی و سنتی به مثابه ظرفیت سیاست خارجی ناشی می‌شود (کرم‌پوری و همکاران، ۱۴۰۱: ۱-۱۷).

در ادبیات سیاسی عمق راهبردی نرم را می‌توان مفهوم تحول و توسعه‌یافته عمق راهبردی کلاسیک دانست. عمق راهبردی نرم، به قدرت نرم یک کشور وابسته است. قدرت نرم می‌تواند، قدرت سخت متقابل را زیر سؤال برده و قدرت سخت دشمن را تضعیف کند و خواسته و عقیده خود را به سایر کشورها بقبولاند (شیرودی، ۱۳۹۹: ۱۱۴-۱۳۲). قدرت نرم برآمده از سه منبع فرهنگ، ارزش‌های سیاسی (برخورد با شهروندان) و سیاست خارجی (شیوه تعامل حکومت با محیط بیرونی) است (نجفی و همکار، ۱۳۹۸: ۳۳-۵۵).

عمق راهبردی هوشمند، هنگامی ایجاد می‌شود که عمق راهبردی نرم یک کشور با قدرت هوشمند آن ترکیب شود. زیرا عمق راهبردی نرم بدون اتکا به قدرت هوشمند متناسب، ماندگار نیست. قدرت هوشمند، مفهومی کهنه و درعین حال جدید در عرصه بین‌المللی است که براین ترکیب آگاهانه و زیرکانه قدرت سخت و نرم یک کشور در محیط منطقه‌ای و بین‌المللی به شمار می‌آید. قدرت نرم ربطی به تحکم و سخت‌گیری ندارد، بلکه با اقناع افکار عمومی ارتباط دارد. قدرت نرم نیاز به حمایت قدرت سخت دارد، در غیر این صورت، دشمنان یا رقیبان، قدرت نرم را تصرف می‌کنند (کرم‌پوری و همکاران، ۱۴۰۱: ۱-۱۷)؛ بنابراین این اصطلاح همچنان با ادبیات نظامی در ارتباط است.

برخی متخصصان، منابع قدرت نرم را دین، ارزش‌ها، باورها، ایدئولوژی و دانش دانسته‌اند. به صورت کلی مؤلفه‌های تشکیل دهنده عمق استراتژیک تلفیقی از نیروهای مردمی، ارزش‌ها، باورها و جغرافیای

سیاسی یک ملت جهت صیانت از خود به همراه توانایی‌های یک دولت به منظور دستیابی به هدف-های سیاست‌های بلندمدت داخلی و خارجی آن گفته می‌شود. راهبرد عمق استراتژیک به صورت کلی عبارت است از؛ هر چیزی که نقطه قوت برای کشوری و نقطه تهدید برای کشور رقیب محسوب شود و بتواند نقش بازدارندگی را برای کشور دارنده آن بازی کند (قربانی و همکار، ۱۴۰۱: ۳۵-۶۶).

اسراء رسول اکرم (ص) از مسجدالحرام به مسجدالاقصی را می‌تواند نفوذ به عمق راهبردی هوشمند دانست. خداوند پیامبر اکرم (ص) را از مسجدالحرام به مسجدالاقصی می‌فرستد، تا با استفاده از ظرفیت مشترک تاریخی و مذهبی، در مقابل اهل کتاب، ایستادگی کند. حضور پیامبر اکرم (ص) در مسجدالاقصی، در کنار انبیا، مؤمنان و مجاهدان در راه خدا، با خروج از قید زمان، زمینه فتح و پیروزی مسلمانان و مؤمنان را در «وعد الآخرة» فراهم می‌کند (باش، ۲۰۰۴: ۱۱۰).

آنچه در اخبار معراج، از همدلی رسول اکرم (ص)، با انبیای الهی بزرگ، آمده است، را می‌توان به نوعی نفوذ به عمق راهبردی دانست، زیرا اسلام به عنوان یک انقلاب، در مرزهایی خارج از مرزهای زیست خود حضور پیدا کرده است. در شهری که در تقابل با دشمنان اسلام قرار دارد. مؤمنان در این شهر در حصر اهل کتابی قرار دارد که از هرگونه گناه و حرامی ابا ندارند. در خبر معراج، موسی (ع) از گناهان و ارتکاب محرمات توسط قومش به پیامبر اکرم (ص) گلایه می‌کند (طعمی، ۲۰۰۰: ۹۶؛ سید علی، ۲۰۰۵: ۱۵۱). به بیت المقدس، به دلیل گناه و فسق یهودیان، مدینه الخطایا گفته‌اند (ابوفارس، ۱۹۹۰: ۴۶). اگر چه اسلام دین صلح واقعی بین ادیان است و جنگ ناشی از پیدایش انحرافات است (دجانی، ۲۰۰۲: ۱۵). ولی تقابل اسلام با بنی اسرائیل انحراف یافته حداقل در سوره اسراء امری واضح و روشن است.

آیات بعدی در سوره اسراء به وضوح از وعده نهایی و تقابل مسلمانان با یهودیان سخن می‌گوید (اسراء: ۷)، که می‌تواند مربوط به تقابل دوران معاصر مسلمانان با یهودیان تندرو صهیونیست باشد (باش، ۲۰۰۴: ۱۱۰). خداوند در این سوره به خروج یهودیان از بیت المقدس اشاره می‌کند. وعده می‌دهد، خداوند مؤمنانی را بر ایشان می‌فرستد که بنی اسرائیلی را که در سراسر این سرزمین پراکنده هستند، در صورت عدم توبه و بازگشت از مسیر فسق و عصیان، از میان خانه‌ها بیرون خواهند کشید و ایشان را با کشتن، یا تبعید عذاب خواهند کرد (همو).

روش تفکر خلاق، خواننده را به سمت نکته تغییر محیط جغرافیایی سوق می‌دهد. زیرا برای چنین معجزه‌ای سیر مکانی به مسجدالاقصی، لازم بوده است و این تغییر محیط جغرافیایی ارتباط روشنی با تهدیدهایی دارد که در آیات بعد نسبت به بنی اسرائیل مطرح می‌شود.

حضور پیامبر اکرم (ص)، در مرکز یهودیت و مسیحیت و ذکر نام مسجدالاقصی، برای مکانی که مسلمانی در آن حضور ندارد، در ذات خود نوعی کاربرد قدرت نرم است. آمادگی روانی در ذهن مسلمانان برای پیروزی در مقابل بنی اسرائیل و ایجاد امید و روحیه و از سوی دیگر نوعی تهدید برای اهل کتابی که حقانیت این قرآن را در عمق وجود خود می‌شناسند (دجانی، ۲۰۰۲: ۱۷).

دو شاخص مهمی که برای عمق راهبردی هوشمند وجود دارد، عبارت‌اند از: نفوذ به عمق جغرافیایی و نفوذ به عمق تاریخی که عواملی ثابت و غیرقابل تغییر هستند (اوغلو، ۱۳۹۱: ۹۳)، که ماهیت حرکت اسراء و معراج را می‌توان، نفوذ به عمق جغرافیایی و عمق تاریخی بنی اسرائیل دانست.

۴-۲-۱- نفوذ به عمق جغرافیایی (اسراء):

بیت المقدس در نزدیکی مرکز فلسطین شرق دریای مدیترانه، بین جلگه مدیترانه و دره رود اردن قرار دارد. شهری کوهستانی با آب‌وهوای گرمسیری و نیمه‌خشک است (باش، ۲۰۰۴: ۲۳). شهر بیت المقدس به لحاظ موقعیت ژئوپلیتیک همواره برای مردم و حکومت‌های منطقه اهمیت بسیاری داشت. جایگاه مذهبی این شهر در ادیان ابراهیمی باعث شده است تا حکومت بر آن، به لحاظ سیاسی نیز اهمیت بیشتری یابد. بدین رو، دستیابی به حاکمیت بر آن در طول تاریخ، همواره محل منازعه و عاملی تنش‌زا در منطقه بوده و جنگ‌های بسیاری بر سر آن روی داده است. دلیل اهمیت جغرافیایی بیت المقدس یا شهر اورشلیم و منازعات تاریخی بر سر آن را نمی‌توان، تنها موقعیت مهم جغرافیایی آن دانست. بلکه با توجه به ارض موعود بودن این سرزمین، دلیل اهمیت این شهر مربوط به وعده‌ای است که خداوند توسط ابراهیم (ع) به بنی اسرائیل داده است. این که ایشان از این سرزمین به خلاص می‌رسند. عقیده خلاص در نزد یهودیان و مسیحیان عقیده مشترکی است که سبب تلاش ایشان برای تصرف و اخراج غیر بنی اسرائیل از این سرزمین شده است. این عقیده در طول تاریخ، از اصول مهم اعتقادی یهودیان و مسیحیان بوده است (غندور، ۲۰۰۷: ۱۶).

این مسئله در قرآن کریم نیز، بشارت داده شده است. اگر چه انحصارطلبی و قدرت‌طلبی بنی اسرائیل، به شدت توبیخ شده است (مانده: ۱۸). آیات مربوط به تغییر قبله، نشان می‌دهد، این که خداوند این عهد انحصاری به بنی اسرائیل را انکار کرده (بقره: ۸۰) و شرط رسیدن به این عهد را ایمان، معرفی کرده است (ابوفارس، ۱۹۹۰: ۲۷). ولی گسترش امنیت و عدالت را از منطقه سیناء تأیید کرده (مومنون: ۲۰) و وعده خداوند به ابراهیم (ع) را نیز تلویحاً، بیان کرده است (انعام: ۷۵) تلاش برای حضور در این سرزمین، سبب منازعات تاریخی بسیاری در این منطقه شده است به شکلی که در طول تاریخ،

اورشلیم دست کم دو بار تخریب، ۲۳ بار محاصره، ۴۴ بار مورد تصرف و بازپس‌گیری و ۵۲ بار مورد هجوم قرار گرفته است (زحیلی، ۲۰۰۱: ۴۷).

در سوره اسراء خداوند به بنی اسرائیل خبر می‌دهد که در صورت، ادامه ستم و فساد، خداوند بندگان را برایشان مستولی می‌کند که تمامی نشانه‌های علو و تکبر ایشان را معدوم می‌کند (اسراء: ۷). نفوذ پیامبر اکرم (ص) به بیت المقدس و حضور وی در مسجد الاقصی، حضور در نزدیکترین مرکز تصمیم‌گیری یهودیان بوده است. تعبیر خداوند برای این حضور، یک انتقال و سیر ساده نبوده است، بلکه تعبیر قرآن کریم برای این انتقال استفاده از واژه جنگ مخفی بوده است. این نفوذ با هدف معارضه با بنی اسرائیل در مرکز به یهودیان، عمیق‌ترین عمق جغرافیایی ممکن بوده است.

۲-۲-۴- نفوذ به عمق تاریخی (معراج):

ارتباط و ملاقات با سه پیامبر اولوالعزم، یعنی ابراهیم (ع)، موسی (ع) و عیسی (ع) نیز نفوذ به عمق تاریخی و تأکید بر مشترکاتی است که مؤمنان مسلمانان از همه ادیان را می‌تواند در برابر دشمنان بنی اسرائیل، متحد و مقاوم سازد.

تمام آن چه بنی اسرائیل به استناد آن در طول تاریخ، بر مسلمانان ستم کرده‌اند، وعده خدا به ابراهیم (ع) درباره خلاصی در اورشلیم بوده است. حال این که ابراهیم (ع) با پیامبر (ص) رابطه صمیمی برقرار کرده و به امت او سلام رسانده است (بشیری، ۱۳۸۳: ۱۱۷-۱۳۵)، این تهدیدی برای بنی اسرائیل می‌تواند باشد. در قرآن کریم، به این موضوع با بیان‌های مختلفی تأکید شده است. مثلاً سزاوارترین مردم به وعده ابراهیم (ع) و نزدیکترین مردم به ابراهیم (ع)، کسانی معرفی شده‌اند که از ابراهیم (ع) در اقامه نماز و اجرای دین خدا، تبعیت کرده‌اند (آل عمران: ۶۸). یا در جای دیگر فرموده است؛ خداوند به کسی قولی نداده است، یا عهد خداوند با ابراهیم (ع) آن بوده که خانه‌اش را برای نمازگزاران پاک کند (بقره: ۱۲۵). برای خداپرستان به صورت برابر، نه برای نژاد یا قوم خاصی (هلال، ۱۴۱۷: ۱۱۴). زمین از آن خداوند است و خداوند هر کجا را بخواهد می‌تواند قبله قرار دهد (بقره: ۱۱۵). این آیات و معراج رسول اکرم (ص)، نفوذ به عمق تاریخی است. تأکید بر مشترکات تاریخی و دینی که سبب افزایش قدرت نرم مسلمانان می‌شود.

حرکت رسول اکرم (ص) جنگی نرم و عملیاتی روانی است که اگر با حمایت نظامی همراه نباشد، به نتیجه نخواهد رسید، موضوعی که در آیات بعدی قرآن کریم، به آن تصریح می‌کند و جامعه مسلمانان باید بدان اهتمام داشته باشند (ابو فارس، ۱۹۹۰: ۵۶) و همان طور که در عمق راهبردی هوشمند گفته

شد، اگر عمق راهبردی با فعالیت نظامی، حمایت نشود، ممکن است رقیبان و مخالفان آن را از بین ببرند.

این حضور و تصریح قرآن کریم به اسراء و معراج، به عنوان سندی قطعی و غیرقابل تردید، می تواند مؤمنان را علیه بنی اسرائیل، متحد است. این نکته ای است که چندین قرآن پژوه معاصر که درباره معاصر و معراج، آثاری نوشته اند، از آن به عنوان یک ضرورت یاد کرده اند، تأکید بر این که قولی که ابراهیم (ع) درباره سلطنت بنی اسرائیل در کتاب مقدس، در این منطقه ذکر شده است، سبب گشته تمام یهودیان برای حضور و سلطه بر این سرزمین متحد شوند. جمعیتی اندک در سراسر جهان با استفاده از ثروت و عدم اتحاد مسلمانان در این منطقه حکومت جعلی و ستمگرانه ای تشکیل دهند و این سرزمین را از آن خود بدانند. مسلمانان نیز باید به استناد حضور در پیامبر اکرم (ص) و تصریح قرآن کریم بر نام مسجدالاقصی در این سرزمین حضور داشته باشند و برای تشکیل حکومتی مستقل تلاش نمایند و اسرائیل را ملزم به رعایت حقوق مسلمانان نمایند (هلال، ۱۴۱۷: ۱۳۸). باید توجه داشت، هر قدرت و تمدن در حال توسعه ای نیاز به این عمق راهبردی دارد، هر تمدنی که می خواهد گفتمانی جهانی داشته باشد، این موضوعی است که دانش سیاسی معاصر به آن دست یافته و آن را به عنوان اصلی مسلم پذیرفته است. آیا ممکن است خداوند که قرآن را پیامی برای همه جهانیان معرفی کرده است (تکویر: ۲۷) و تلاش داشته اسلام را به عنوان نقطه اشتراک همه ادیان ابراهیمی معرفی نماید (آل عمران: ۱۹)، به این مهم و اصل علمی توجه نداشته باشد. خداوند، در قرآن کریم، اسلام را دینی معرفی می کند که از همه ادیان بالاتر و تنها دین در نزد خداوند است. طبیعی است که در چنین موضوعی، به مسئله ای اشاره شود و این را می توان نوعی اعجاز علمی قرآن کریم نیز به شمار آورد.

نتایج

۱. تلاش و جستجو برای شناسایی ماهیت سیر جغرافیایی اسراء توسط پیامبر اکرم (ص) با استفاده از تکنیک جایگزینی در روش تفکر خلاق، می تواند با طرح پرسش هایی از واژگان، مکان و زمان اسراء، متدبر را به فهمی جدیدی از آیات اسراء برساند.

۲. واژه اسراء در قرآن کریم در شکل اسمی و فعلی کاربرد داشته است، که در هر دو شکل و در همه موارد کاربرد، مفهوم نبرد مخفی را می توان در این واژه ملاحظه کرد.

۳. دانش ریشه شناسی از اقسام معناشناسی واژگانی و معناشناسی تاریخی نشان گر مفهوم نبرد مخفی در واژه اسراء است.

۴. دقت در زمان اسراء و رخداد معراج در جریان اسراء می‌تواند نشان دهد، می‌توان این پدیده را با دو عامل زمانی و مکانی مرتبط دانست.
۵. عدم امکان جایگزینی اسراء به زمان و مکان دیگر، نشان‌دهنده اهداف خاصی است که در این حرکت مکانی و زمانی وجود داشته است.
۶. در روایات معراج، پیامبر اکرم (ص) مباحثی مطرح می‌شود، که شباهت بالایی به مفهوم عمق تاریخی و عمق جغرافیایی در اصطلاح عمق راهبردی هوشمند دارد.
۷. پیامبر اکرم (ص) در شب اسراء با انبیاء اولوالعزم و پیامبران ادیان ابراهیمی ملاقات کرده و این انبیاء حمایت معنوی خود از پیامبر اکرم (ص) را بیان می‌کنند.
۸. همچنین پیامبر اکرم (ص) وضعیت مجاهدان، جهنمیان و فرجام عالم هستی را مشاهده می‌کند. این موضوعات نیز نشان‌گر، وجود یک تقابل دینی و نظامی با بنی اسرائیل در منطقه بیت المقدس طبق سیاق آیات نخستین سوره اسراء است.
۹. به نظر می‌رسد، حرکت پیامبر اکرم (ص) از مسجد الحرام به مسجد الاقصی، نوعی نفوذ به عمق راهبردی بوده است. که سبب تحکیم روابط با مؤمنان به ادیان ابراهیمی به ویژه مسلمانان در طول تاریخ در نزدیکترین مرز تقابل با بنی اسرائیل است.
۱۰. تمام تمدن‌هایی که در پی گفتمان جهانی هستند در جنگ نرم، باید از اقناع فکری در قالب نفوذ به عمق راهبردی بهره‌مند شوند و اسلام نیز به عنوان دینی که ادعای گفتمان جهانی دارد، از این موضوع بهره‌برده است.
۱۱. ولی باید توجه داشت، جنگ نرم، یا جنگ پنهان تنها بخشی از جنگ است که سبب افزایش روحیه امید و توان مقاومت می‌شود و بایستی جنگ نرم با حمایت نظامی و جنگ سخت حمایت شود. همان‌طور که در سوره اسراء پس از ذکر اسراء، خداوند از برانگیختن بندگان سخن می‌گوید که دارای نیروی نظامی قوی هستند و بر بنی اسرائیل گناهکار هجوم می‌آورند.
۱۲. هنگامی که یهودیان و بنی اسرائیل تندرو و افراطی، به استناد وجود یک قول در کتاب مقدس خود، با تمام قوا، تلاش در غصب ستمکارانه بیت المقدس داشته‌اند (خلیل، ۱۹۹۷: ۴۶)، به طریق اولی لازم است، مؤمنان و مسلمانان برای رهانیدن جهان از فتنه‌گری و برتری طلبی یهودیان (دوسری، ۱۹۹۴: ۲۵) و ایجاد مشکلات برای همه جوامع با وجود چنین سوره‌ای در قرآن کریم، اهتمام جمعی خود را در ایجاد دولت اسلامی و یا حداقل موازنه قدرت‌ها در این منطقه به کارگیرند و این منطقه را از لوٹ وجود صهیونیست‌های تندرو رها کنند (شیر، ۱۴۱۰: ۴۷).

کتابنامه

- ابن شریف، محمود. (۱۹۹۱). رحلتان الاسراء و المعراج، قاهره: مطبعة الشعب.
- ابن شهر آشوب، مازندرانی. (۱۳۷۹). مناقب آل ابی طالب (ع)، قم: نشر علامه.
- ابو فارس، محمد عبدالقادر. (۱۹۹۰). فی ظلال السيرة النبوية الاسراء و المعراج، اردن: دارالفرقان.
- احمد، سید علی. (۱۳۸۹). سرّ معراج، قم: معارف معنوی.
- ازهری، ابومحمد. (۱۹۹۷). الاسراء و المعراج قصه کامله، قاهره، دارالزهراء.
- امام قلی‌وند، فاطمه. (۱۳۸۵). تکنیک‌های پرورش خلاقیت، رشد آموزش: ش ۴، صص ۳۰-۳۴.
- انصاری، محمدباقر. (۱۳۹۴). معراج محمدی، قم: دلیل ما.
- انیشتین، آلبرت. (۱۳۶۱). نسبیت، ترجمه مسعود حیدری، تهران: کاویان.
- باش، حسن. (۲۰۰۴). القدس من الاسراء الى وعد الآخرة، سوریه: دار قتیبه.
- بخاری، اسماعیل. (۱۴۰۱). صحیح بخاری، بیروت: دارالفکر.
- بروکلمان، کارل. (۱۹۶۸). تاریخ الشعوب الاسلامیة، ترجمه امین فارس، بیروت: دارالعلم المالین.
- بلندی شعری، مولانا عاشق. (۱۳۹۳). اسراء و معراج، ترجمه محمد اسحاق قادری، زاهدان: کتابسرای مکی.
- پورحسن، ناصر. (۱۳۹۶). «تکوین عمق راهبردی هوشمند جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه»، علوم سیاسی: ش ۷۹، صص ۷۵-۱۰۲.
- تمیمی، حیدر قاسم مطر. (۲۰۲۳). «الاسراء و المعراج فی الدراسات الاستشراقیة»، بیت‌الحکمه: ش ۳۰، مقاله ۶، صص ۱۸۸-۲۵۶.
- جبر، محمدامین. (۱۹۹۶). الاسراء و المعراج و العلم الحديث، قاهره: دار الکتاب المصری.
- حسینی و همکاران، بی‌بی زینب. (۱۳۹۲). «نبرد مخفی از منظر قرآن کریم»، پژوهشهای قرآن و حدیث: ش ۱، صص ۵۱-۷۲.
- حسینی و همکاران، بی‌بی زینب. (۱۴۰۱). «اعتبارسنجی معنای محوری در تفسیر، پژوهش‌های زبان شناختی»: ش ۲۱، صص ۸۱-۱۱۰.
- حسینی، افضل السادات. (۱۳۷۶). «شیوه‌های آموزش خلاقیت، تربیت»: ش ۱۱۹، صص ۱۶-۱۹.
- حنفی، عبدالمنعم. (۲۰۰۴). موسوعة القرآن الکریم، قاهره: مدبولی.
- خاکپور مقدم، علیرضا. (۱۳۸۹). معراج پیامبر (ص)، قم: پاسدار اسلام.
- خطی، محمد ابوذر. (۱۹۸۷). معراج النبی، بیروت: انتشارات البلاغ.

- خلیل، علی. (۱۹۹۷). اليهودیه بین النظریه و التطبيق، بی جا: اتحاد کتب العرب.
- دجانی، زاهبه راغب. (۲۰۰۲). الموقف اليهودی من معجزة الاسراء و المعراج فی التاريخ، اردن: دارالفارس.
- دخیل، محمد. (۲۰۰۱). الاسراء و المعراج، بیروت: دارالمرتضی.
- دستغیب، هاشم. (۱۳۸۶). معراج، قم: دار الکتاب جزائری.
- دوسری، عبدالرحمن. (۱۹۹۴). اليهود و الماسونیة، قاهره: دارالسنة.
- راوندی، قطب الدین. (۱۴۱۸). قصص الانبیاء، بیروت: مؤسسه الهادی.
- رزق، هیبة. (۱۴۲۰). الاسراء و اثره فی تثبیت العقیده، قاهره: دار الغریب.
- زحیل، وهبه. (۲۰۰۱). مکانة القدس فی الادیان السماویة، بیروت: دارالحکمة.
- زکی زاده رنانی، علیرضا. (۱۳۹۱). پژوهش های قرآنی و روایی درباره معراج، قم: انتشارات زائر.
- سگای، ماری. (۱۳۸۵). معراج نامه، ترجمه مهناز شایسته فر، تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی.
- سید علی، خالد. (۲۰۰۵). الاسراء و المعراج، حلب: مكتبة دارالتراث.
- شاکر، علی محمد. (۱۴۰۹). الاسراء و المعراج، هرم: مكتبة منار السبیل.
- شامی، محمود. (۱۴۲۸). الاسراء و المعراج، بیروت: دارالسجاد.
- شیر، محمد عثمان. (۱۴۱۰). مخاطرات الوجود اليهودی علی الامة الاسلامیة، کویت: مكتبة المنار.
- شیرودی، مرتضی. (۱۳۹۹). «قدرت نرم، قدرت تمدن نوین اسلامی و بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی»، تمدن اسلامی و دین پژوهی: ش ۵، صص ۱۴-۱۳۲.
- شعراوی، محمد متولی. (۲۰۰۳). الاسراء و المعراج، بیروت: دارالجلیل.
- صادقی تهرانی، محمد. (بی تا). التفسیر الموضوعی للقرآن الکریم، قم: دفتر مؤلف.
- صلیبیا، لویسا. (۲۰۰۸). سلسله المعراج النص الواقعی اخیال، لبنان: دار مكتبة.
- طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۹۰). المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسه اعلمی.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن الکریم، تهران: ناصر خسرو.
- طعمی، محی الدین. (۲۰۰۰). موسوعة الاسراء و المعراج، بیروت: مكتبة الهلال.
- عارفی ورسى، محمدعلی. (۱۳۸۸). معراج پیامبر اعظم (ص)، مشهد: عروج اندیشه.
- عبدالجلیل، عمر صابر. (۲۰۰۳). المعجم التأصیلی للفعل الناقص فی اللغات السامیة، قاهره: مرکز الدراسات جامعہ قاهره.
- عبدالرحیم، زینب. (بی تا). الاسراء و المعراج رحلة فی الزمان، مصر: المكتب المصری.

- عمادالدین، عمادزاده. (۱۳۹۱). معراج، تهران: ناصر خسرو.
- غندور، نبیل آنس. (۲۰۰۷). المسيح المخلص، فیصل: مكتبة النافذة.
- غیطی، نجم‌الدین، قصه المعراج. (۲۰۰۸). قصه المعراج، بیروت، دارالکتب العلمیة.
- فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰). التفسیر الکبیر، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۰). العین، قم: دار الهجره.
- فرج بن رمضان. (۲۰۱۱). قصه المعراج و الاسراء، صفاقس: جامع الصفاقسی.
- فقیه، فارس. (۲۰۰۱). قصص الاسراء و المعراج، عراق: دارالامیر.
- فیرلین، بروج. (۲۰۰۴). القاموس الموسوعی للعهدین، قاهره: مكتبة دار الكلمة.
- قاسمی، جمال‌الدین. (۱۴۱۸). تفسیر القاسمی، بیروت، دار الکتب العلمیة.
- قانصو، هناری. (۲۰۰۲). الاسراء و المعراج رحله رسول‌الله (ص) الى السماوات السبع، بیروت: دارالتیاریت الجدید.
- قربانی شیخ‌نشین و همکار، ارسلان. (۱۴۰۱). «تأثیر نگاه هستی‌شاختی به امنیت بر عمق استراتژیک ایران»، علوم سیاسی: ش ۹۹، صص ۳۵-۶۶.
- قرنی گلپایگانی، علی. (۱۳۷۵). اسرار معراج پیامبر اسلام (ص)، تهران: انتشارات کتابچی.
- کامرانیان، عباسعلی. (۱۳۹۱). معراج پیامبر اسلام سفر از ملک تا ملکوت، قم: نشر شریعت.
- کجوری، محمدباقر. (۱۳۸۰). الخصائص الفاطمیة، قم: انتشارات شریف رضی.
- کرم‌پوری و همکاران، محمد. (۱۴۰۱). «بررسی و تحلیل روابط جغرافیایی سیاسی ترکیه و سوریه»، آفاق علوم انسانی: ش ۶۵، صص ۱-۱۷.
- لامبن، روژر. (۱۳۸۱). اسرار مخفی سازمان یهود، ترجمه مصطفی فرهنگ، تهران: دنیاى کتاب.
- کنانی حسنی، محمدباقر. (۲۰۰۹). یواقیت التاج فی قصه الاسراء، بیروت: دارالکتب العلمیة.
- مالکی حسنی، محمد بن علی. (بی‌تا). و هو بالافق الاعلی، قاهره: دار جوامع الكلمة.
- مجتبوی، عزالدین. (بی‌تا). معراج رسول اکرم (ص)، تهران: انتشارات خزر.
- مجلسی، محمدباقر. (۲۰۱۱). الاسراء و المعراج، بیروت: دارالمحجة البيضاء.
- مجیدی، سعید. (۱۳۸۷). یادداشت‌هایی درباره معراج حضرت محمد (ص)، ارومیه: انتشارات حسینی اصل.
- محمود، عبدالسلام. (۲۰۰۴). الاسراء و المعراج، قاهره: دارالمعارف.
- محمودی، امیر ملک. (۱۳۸۵). سفرنامه معراج پیامبر اعظم (ص)، قم: انتشارات خادم الرضا.

- مرصفی، سعد. (۱۹۹۴). اضواء على احاديث الاسراء و المعراج، كويت: الريان.
- مزارحی، فیلیکس. (بی تا). قاموس عبری-عربی، بی جا: بی نا.
- مسیری، عبدالوهاب. (۲۰۰۲). من هو اليهودی، قاهره: دارالشروق.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۳). ترجمه قرآن کریم، قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلام.
- ملکین، یعقوب. (۲۰۰۳). اليهودية العلمانية، قاهره: جامعه الدراسات الشرقية.
- مولوی نیا، محمدجواد. (۱۳۸۳). معراج پیامبر(ص)، قم: مؤسسه انتشاراتی امام عصر(عج)
- نجفی و همکار، سجاد. (۱۳۹۸). «مؤلفه‌های افزایش قدرت نرم و عمق راهبردی»، فصلنامه آفاق امنیت: ش ۴۳، صص ۳۳-۵۵.
- نخبة من الاساتذہ. (بی تا). قاموس کتاب مقدس، compubraill.
- نویهض، عادل. (۱۹۷۵). رحلة الى سماء السابعة قصة الاسراء و المعراج، بيروت: المكتب العالمی.
- نیک‌روش، ملیحه. (۱۳۹۳). «کنکاش پیرامون جنگ نرم فرهنگی»، نشریه مطالعات عملیات روانی: ش ۳۹، صص ۹۳-۱۳۰.
- هاکس، جیمز. (۱۳۹۴). قاموس کتاب مقدس، تهران: انتشارات اساطیر.
- هلال، محمد. (۱۹۹۷). الاسراء و الاسرائیل، عمان: دارالبشیر.
- هیدجی، عبدالرحمن. (۱۳۳۴). درة التاج فی قضیة المعراج، قم: کتاب فروشی برقی.
- SAMUEL DAVIDSON(1885). LEXICON TO THE OLD TESTAMENT, covent garden.